

Lectio praecursoria: Kampen om Eros

Rita Paqvalén, disp. 24.2.2007.

Den tionde mars 2007 var det 77 år sedan den svenska författaren Agnes von Krusenstjerna gick bort. Vid sin död var Krusenstjerna en av sin samtids mest omdebatterade författare. Idag intar hennes författarskap en synlig plats i svenska litteraturhistorier och hennes verk har gett upphov till doktorsavhandlingar, monografier samt ett stort antal vetenskapliga artiklar. Kanoniseringen av Krusenstjerna började tidigt: redan samma år som hon dog gav kritikern Stig Ahlgren ut en bok över hennes författarskap och drygt tio år senare disputerade Olof Lagercrantz med avhandlingen *Agnes von Krusenstjerna* (1951).

I sin avhandling lade Lagercrantz en stark tonvikt vid Krusenstjernas liv hennes äktenskap och sinnessjukdom och han tolkade författarskapet utgående från biografiska fakta och psykologiska förklaringsmodeller. Lagercrantz avhandling kom att bli tongivande för mytologiseringen av författaren Krusenstjerna – en mytologisering som fick stå mer eller mindre oemotsagd fram till 80-talet då feministiska litteraturforskare fick upp ögonen för hennes författarskap. Den som gick längst i korrigandet av författarbilden var Birgitta Svanberg som år 1989 disputerade med en avhandling om Krusenstjernas romansvit *Fröknarna von Pahlen*. Svanbergs avhandling är en del av den våg av feministiska litteraturvetenskapliga

avhandlingar som gavs ut i Sverige i slutet av åttiotalet. I *Sanning och konsekvens* (2002) skriver litteraturvetaren Lisbeth Larsson att de feministiska litteraturforskarna på åttiotalet satte en ära i att inte fördjupa sig i författarnas liv. Liksom andra feministiska forskare vid den här tiden – bl.a. Ebba Witt-Brattström och Gunilla Domellöf – ville Svanberg återupprätta den kvinnliga författaren. Men trots sin antibiografiska hållning sammanfaller Svanbergs läsning med Lagercrantz biografiska metod på flera punkter, även om hennes tolkning ofta skiljer sig från hans. Det gäller framför allt antagandet om att Krusenstjerna samarbetade med sin make David Sprengel och om att man i texten kan urskilja det som Sprengel lagt till. Med andra ord sökte såväl Lagercrantz som Svanberg efter en autentisk Krusenstjernsk text som de sedan dissekerade utgående från sina olika teoretiska premisser.

Min avhandling *Kampen om Eros. Om kön och kärlek i Pahlensviten* (2007) kan sägas vara en *reaktion* denna autenticitetssträvan. Ämnet för min avhandling är romansviten *Fröknarna von Pahlen* som gavs ut i sju delar under åren 1930–1935 av förlagen Bonniers och Spektrum, men till skillnad från Svanberg och Lagercrantz läser jag romansviten som en *helhet* utgiven under det kvinnliga författarnamnet Agnes von Krusenstjerna. I den mån för-

SQS
01/07

95

Queer/
View/Mirror
Discussions

Rita
Paqvalén

fattaren figurerar i min avhandling fungerar hon som ett nyckelhål till romansvitens samtid och till de ideologiska förhandlingar som fördes under denna tid. I *Kampen om Eros* är jag – såsom avhandlingens titel även antyder – framför allt intresserad av att undersöka hur kön, kärlek och sexualitet konstrueras i romansviten samt hur dessa konstruktioner förhåller sig till de diskussioner som fördes i samhället och på det litterära fältet i trettioalets Sverige. I min läsning använder jag mig av såväl feministisk som queer teori och jag frågar mig hur det var möjligt att en kvinnlig författare kunde ge ut en så radikal roman som denna på trettioalet – i en tid då Europa rustade sig för ett nytt krig?

Pärmen till min avhandling består en akvarellmålning med två personer mot en bakgrund av åkrar, hav och en herrgård. Genom att pryda boken med en målning och inte med ett författarfotografi – såsom många andra Krusenstjernas forskare gjort – har jag velat göra läsaren uppmärksam på att det här är en avhandling som i första hand fokuserar texten och inte författaren. Bilden signalerar idyll och harmoni: himlen är blå, naturen grönskande och personerna – inskrivna i det här pastorala landskapet – ser ut som ett ungt kärlekspar. Den ena – klädd i en rosa sommarklänning – är gravid och sitter på en bänk, medan den andra – klädd i gråa byxor och en lila kavaj – står snett bakom den sittande med armen beskyddande på dennas axel. Målningen liknar många av de bilder som prydde den svenska flickboken på 1930-talet och det här intrycket förstärks ytterligare av såväl bokpärmens modernistiska *Sans Serif* som bokryggens blekta röda färg och knappt urskiljbara text. Men den

vaksamma betraktaren märker ändå att det finns en liten detalj som bryter mot flickbokens form och som stör en heteronormativ tolkning av bilden. Det unga kärlekspar består av två kvinnor. Valet av pärmbild kan ses dels som en kommentar till de genreförväntningar som många uttolkare har haft på romansviten, dels som en tolkning av romansvitens utopiska ådra. Också bildens årstid liksom det faktum att den ena personen är gravid kan ses som en kommentar till Pahlensvitens och det svenska trettioalets intresse för *liv* och *fruktbarhet*.

Fejden

Lugnet som bilden utstrålar säger däremot ingenting om den mångåriga debatt som Pahlensviten väckte, den så kallade Pahlenfejden. Fejden anknyter till den utveckling som pågick i det svenska samhället vid trettioalets början och som brukar kallas för det moderna genombrottets andra fas. Sverige präglades vid denna tid av kulturkris; dels innebar de nya vetenskaperna om människan och kvinnofrigörelsen på tjugotalet ett paradigmskifte i synen på kvinnan, sexualiteten och människan, dels färgades trettioalet av en nykonservatism som riktade sig mot sexualiteten och reproduktionen.

Den våldsamma protest som Pahlensviten gav upphov till kan ses som ett led i den ovan nämnda nykonservatismen och i kampen mot sedesupplösande tendenser i litteraturen med de nazityska bokbålen som förebild. I debatten angreps Krusenstjernas romansvit på såväl det *inhållsliga* som det *formella* planet. För innehållets del handlade kritiken

främst om de sexualromantiska inslagen och man frågade sig om författaren har rätt att så öppet skildra det sexuella och om skildrandet av det sexuella skedde på ett taktfullt sätt utan sensationslystnad. Många av modernismens förespråkare i såväl Sverige som Finland försvarade sviten för dess moral och sanningssträvan. De prisade Krusenstjerna för hennes mod att skriva *sanningen* om människan utan att vika för det fula och otäcka. Sanningskravet omfattades dock inte av hennes motståndare som uppfattade verket som pornografi, dekadens och perversion och som oroade sig över det inflytande hennes text och andra moralupp-lösande texter kunde ha på ungdomen.

Men det var inte enbart svitens sexualromantiska inslag som stötte på recensenternas ogillande, kritiken gällde även olika former av stil- och genreöverklivningar. Pahlensvitens överskridningar har ofta i debatten och i den senare forskningen uppfattats som stilistiska misslyckanden. Det som framför allt har väckt läsarnas motvilja är mötet mellan sentimentala och idylliska skildringar av unga kvinnors uppväxt och kärleksliv å ena sidan och naturalistiska och groteska skildringar av sexualitet å andra sidan. Också svitens satiriska och parodiska beskrivningar av manlig maskulinitet och manlig femininitet väckte anstöt. Just de här brotten mot läsarnas genreförväntningar kan ses som en bakgrund till den indignation verket gav upphov till och som ofta bottnade i könsanalog tolkningar.

I forskningen har man fram till det sena nittio-talet ofta bortförklarat de olika innehållsliga och formella överskridningarna med biografiska argument. I min forskning

tar jag däremot alla överskridanden och ambivalenser i texten på allvar och ser dem som sprickor i muren, som en feministisk kritik av den rådande könsmoralen och som förslag på en ny människosyn och familjesyn som varken är hierarkisk, heteronormativ eller absolut. Jag har valt att kalla de formmässiga och innehållsliga överskridningarna för *genre-* respektive *genustrubbel* med hänvisning till den amerikanska teoretikern Judith Butlers verk *Gender Trouble* (1990). Genom att använda begrepps-paret genus/genstrubbel har jag velat poängtera att Pahlensvitens överskridningar överlappar varandra och att det är omöjligt att skilja den ena nivån från den andra. Samtidigt som texten skapar genustrubbel med karaktärer som överskri-der könsnormen genom sitt beteende och sina erotiska val, skapar den också genstrubbel genom kombinationen av olika stilar som i sin tid uppfattades som oförenliga och könskodade. Genom Pahlensvitens genus- och genstrubbel överskred Krusenstjerna normen för vad en kvinnlig författare får skriva om.

Det queera

Krusenstjerna har ofta kritiserats för bristen av realism i framställningen och hennes texter har uppfattats som samhällsfrånvända. Liksom Birgitta Svanberg har jag utgått från det motsatta. I *Kampen om Eros* läser jag Pahlensviten i relation till de diskussioner, de litterära strömningar och de feministiska idéer som var aktuella under Krusenstjernas tid. Genom denna läsning jag velat visa att Pahlensviten i högsta grad är en produkt av sin

tid och att texten dessutom aktivt ifrågasätter den människosyn, könsmoral och familjeideologi som var i antågande i trettioalets Sverige. Pahlensvitens kontaktytor med trettioalet kunde betecknas med orden *liv*, *Eros* och den *Nya kvinnan*.

I essän "En ny livskänsla" från 1924 konstaterade den vänsterradikala kritikern Erik Blomberg att krigets fasor hade krossat "tidens ideal" och att denna förlust av ideal ledde till att sanningskravet blev kravet framom andra och att varje handling blev betydelsefull. Han skriver: "Vi kunna ej längre leva med fötterna på jorden och huvudet bland molnen. Vi måste helt och hållet göra jorden till vårt hem." Erfarenheten av kriget skulle enligt honom leda till att en ny livskänsla för vilken livet skulle bli det värdefullaste. En idémassig bakgrund till Blombergs manifest hittar vi i psykoanalysen som slog igenom på allvar under tjugotalet. Psykoanalysen och dess betoning av det undermedvetna, det irrationella och människans drifter spelade en avgörande roll i mellankrigstidens paradigmskifte – i det Karin Boye kallade för kampen mellan "livsfrämjande" skaparkrafter och "livshämmande" kulturmakter. Trettioalet innebar också att modernismen etablerades i Sverige, en modernism som i sin tidiga skepnad ofta utgick från en livstro utstakad av bl.a. Sigmund Freud, Friedrich Nietzsche och Erik Blomberg. Till de författare som satte livet i centrum kan vi räkna de manliga primitivisterna och kvinnliga författare såsom Karin Boye, Moa Martinson, Stina Aronson och Agnes von Krusenstjerna.

Min avhandling är en studie i hur livstron uttrycks i Pah-

lensviten. Vad innebar det för en kvinna att bli lejoninna och bejaka blodlukten och "jaktropen inifrån", såsom Krusenstjernas samtida författarkollega Stina Aronson formulerade problematiken i *Feberboken* (1931)? Hur skildras det kvinnliga begäret i Pahlensviten, på vilket sätt går romansvitens kärlekstro i dialog med sin samtid och vilken slags utopi introducerar den? Ett sätt att förstå Pahlensvitens kvinnobild och erostro är att läsa sviten i relation till den Nya Kvinnan – till den litterära representation som det sena 1800-talets kvinnokamp gav upphov till. I sin tidigaste form beskrevs den Nya kvinnan utgående från sin yrkes- och medborgarroll, men denna utmanades i början av 1900-talet av en Ny kvinna som även krävde rätten till en egen sexualitet. I min läsning av Pahlensviten är jag framför allt intresserad av den Nya kvinnan som genom kärleken och sexualiteten bryter mot en traditionell kvinnoroll. En viktig kontext för min läsning är den svenska feministiska ideologen Ellen Keys texter, framför allt hennes bok *Lifslinjer I* från 1903.

I *Lifslinjer I* formulerar Key konturerna för en ny kärleksmoral, den s.k. *nya sedligheten*. Hennes kärleksmoral – med beröringspunkter i såväl Platons *Gästabud* som Nietzsches skrifter – innebär en radikal kristendomskritik och ett överskridande av olika dikotomier såsom natur-kultur och kvinnligt-manligt. Keys, liksom även Krusenstjernas, sedliga kärlek är en kärlek som tar avstånd från kristendomens och den samtida könsmoralens underordnande av kvinnan och som inte låter sig begränsas av den rådande kulturens normer. Det är en kärlek som är skapande och som innehåller viljan till samliv. Key skriver att den "måste

ge lifvet, om ej nya väsen, dock nya värden; den måste berika de älskande själfva och genom dem mänskligheten”

Keys revolutionära kärlekssyn har varit ett fruktbart redskap för min förståelse av dels hur det kvinnliga begäret och kärleken i Pahlensviten skall förstås, dels varför vissa typer av begär förkastas. I stället för den kristna moralen introducerar Pahlensviten en ny köns- och kärleksmoral som utgår från en kärlek som är livsstegrande, jämlik och skapande och som inte definieras utgående från dikotomier såsom heterosexualitet–homosexualitet eller naturligt–onaturligt.

Det verkligt nya i Pahlensviten är förutom kärlekssynen även den queera och radikala familjeutopi som romansvitens sista del kan sägas utgöra och som pärmbilden på min avhandling illustrerar. Men på en punkt avviker ändå min pärmbild från denna utopi. Bilden föreställer ett kvinnopar, som idag kanske skulle kunna beskrivas med ordparet butch–femme. Pahlensvitens familjeutopi är ändå långt mer radikal och inkluderar förutom det lesbiska begäret även andra former av köns-, klass- och rasöverskridanden. Romansviten slutar med en kvinnlig storfamilj bestående av fyra kvinnor och deras barn. I denna utopi har det ansvarstagande sociala moderskapet vunnit över det ansvarslösa biologiska faderskapet och kollektivet över kärnfamiljen. Pahlensviten slutar i en utopi som visar att föräldraskap är något som *görs*, snarare än något som *är* och att föräldraskap inte automatiskt är beroende av biologiska band eller kön. Romansviten visar att moderskap liksom föräldraskap är en konstruktion och att familjen bör

definieras utgående från kärleken och inte konventionen. Just här känns Pahlensviten radikal än idag.

FM Rita Paqvalén förvarade sin doktorsavhandling, ”Kampen om Eros - Om kön och kärlek i Pahlensviten”, lördagen 24.2.2007 vid Helsingfors universitetets humanistiska fakultet.

Avhandlingens abstrakt och en elektronisk version av avhandlingen hittas på adressen: <https://oa.doria.fi/handle/10024/3907?locale=sv>

SQS
01/07

99

Queer/
View/Mirror
Discussions

Rita
Paqvalén